

СМЕХЪТ НА ЛИЛИЕВ

СЛАВЧО ИВАНОВ

Още в 1905 г., в началото на творческия си път — че и до последните си години, Н. Лилиев е писал несимволистични стихотворения, които са „на границата“ със смешното, с хумора. Такива творби той печата по страниците на хумористичните издания от началото на века, главно в „Българан“, „Смях“ и „Оса“. Колкото и да не са „типично хумористични“, да не предизвикват винаги традиционния жизнетвърждаващ смях, те отбелязват и утвърждават една тенденция в началното творческо развитие на поета — близост до житейския факт, до текущото в битието, към което той се отнася било с безобидна на пръв поглед насмешка, било с иронична хапливост. „Нетипичният“ хумор в тия произведения е причина те да остане понастрана от погледа на литературознанието. Самият поет обаче е държал много на хумора като „присъствие“ в художественото творчество. И хумористичните мотиви, пише той, осъществяват „нуждата от идеал, от вяра в живота“¹. Нещо повече, той винаги мисли, че присъствието на хумор в произведенията на един автор е сред най-големите доказателства за жизнеността на таланта му².

Хумористичните произведения на Лилиев имат своя специфика, която ги разграничава от тоя род творби дори на най-близкия му приятел Д. Дебелянов, както и на други негови съвременници — „българановци“. Поетът не създава хумор на артиста бохем, още по-малко „развлекателен“ хумор. Неговият хумор наистина е „празничен“ — хумор, който (както сам отбелязва) действително рядко се среща. Това е хумор на „светлата ирония“, зараждащ се в началото на века ни³. „Празничното“ излъчване на Лилиевия хумор представлява изключително фино артистично състояние на духа, момент на лирична извисеност, насочена към поетическия му идеал — към сферите на вечното и непреходното. Докато хумористичните стихотворения на Д. Дебелянов и на повечето „българановци“ са „реална област“, плод на преживяно, по-скоро „словесен инструмент, с който се постига пълно съзвучие между чувствителност и мисъл“⁴; докато за типичните хумористи на бохемата комичното е в смяха забавление, за Лилиев то е в съкровено личностното му изтънено интелектуално самопознание. За него смешното е в удоволствието да се почувстваш интелектуално и духовно извисен, с аристократичен финес да се отдръпваш от ефимерното скоропреходно в живота, като оставаш верен на своите нравствени принципи. И докато Дебелянов чрез хумора и себеиронията си се освобождава от догмите и каноните, тъй като самата му човешка природа е предразположена към шегата и виталната ирония, Лилиев, и когато се шегува, дори когато клейми, се вдълбочава в себе си, още повече се затваря в собствената си природа на интелектуалец. Още в ученическите си години в Свищов, възприел като своя максима ми-

¹ Н. Лилиев. Поезия. С., 1986, с. 24.

² Пак там, с. 15.

³ М. Кирова. Смях и духовна младост. — Септември, 1988, 2, 203—204.

⁴ М. Кирова. Цит. ст.

сълта на Гьоте за тъгата като постоянен гост на човека и за „равновесието на чувството с разума“, той не може никога да се освободи от угнетяващата мисъл, че щастието е някаква фикция, а радостта е краткотрайна и преходна.

„Смях“, „Българан“ или „Оса“ са трибуна за поета Лилиев за утвърждаването му като лирик. Това, че „Светло утро, ти прокуди. . .“ е публикувано в „Оса“ през 1909/1910 г. и че е първата творба, с която се открива стихосбирката „Птици в нощта“, означава, че 20-годишният младеж Николай Михайлов е търсил само аудитория за стихотворенията си. Така се появяват и творби като „Месецът от висините“ в „Оса“ (1910, кн. 5), „Над твоя дом спокойствие“ в „Смях“ (1913, бр. 119), „В глухото поле“ („Смях“, 1913, бр. 107), „Предчувствие“ (1909, бр. 30) и други. С Одуванчик, Лилипут или Анонимус се утвърждава лириктът, не хумористът Лилиев. Някои от тях хумористични издания имат и своя чисто литературна страница, която за Ив. Богданов е форма те да се „спасяват“. Знае се също, че „Оса“ е легнала почти изцяло върху плещите на най-близкия му приятел Д. Дебелянов; а също и това, че „бащата“ Д. Подвързачов изисква за „Българан“ и първите му работи, убеждавайки го, че е „явление в българската литература“⁶.

В този смисъл, като хумористични следва да се класифицират само ония произведения на Лилиев, които независимо че са публикувани в издания на хумористи ентусиасти, съдържат по-ярко изразен празнично-светъл или подигравателно-ироничен елемент. Такива произведения, както пишат Е. Константинова и Н. Александрова, Лилиев създава през целия си живот⁶, макар най-характерните да са обнародвани в началото на творческия му път — до Първата световна война, в приятелското обкръжение на Амер, Тафт, Шприц, Ястреб, Субалтьор (Дебелянов), на Бедния Хайнрих (Хенри Левенсон), на Бащата (Д. Подвързачов), на Душечка (К. Константинов). Те са печатани в годините след завършването на студента Лилиев от Лозана в Долна Баня като чиновник (1907); след и по време на заниманията му с висшите търговски науки в Париж (1909—1912); по време на учителстването му с участието му като уредник в Първата световна война. Хумористични дружески шаржове и лирически послания до приятели той създава и след Девети септември — някои популяризирани, някои останали в ръкописите на поета, за първи път обнародвани от Елка Константинова и Н. Александрова в юбилейното издание по случай 100-годишнината от рождението на поета. Най-голям е броят на хумористичните му творби, които са писани в Париж. Всеки цикъл и от останалите моменти на творческия му път включва настроения от този години.

* * *

Пристигналият от Лозана студент по литература с рубашка à la Горки (Г. Константинов), преди да стане чиновник в Д. Баня, е слабо известен като поет — с не повече от 5 стихотворения. Сред тях са „Есен“ (забелязано веднага от проф. Боян Пенев), „Скръбта на целия свят“ и „Лунний блясък“. Още отсега се долавя песимизмът на поета. Вярно, той участва в социалистическия кръжок на Свищовската гимназия, за което е изключен⁷. Но по-съществено обаче е това, че в Лозана изграждащият се поет чете жадно Ницше, Л. Андреев, Балмонт — автори, които „разклащат душевната му система“. Там той заболява от „Самоанализа на някаква безплодна душа“, в едно „есенно“ настроение изгубвайки почва под краката си⁸. Широко се отварят „вратите на безверието“, скръбта на Всемира се вгнездва трайно и дълбоко в душата му. Все повече той живее с убедеността, че животът е „клетва есен“, колкото и утрото да жадува за лъчи. Това твърди един младеж на 21 години! Явно, отрано покрусата и смутът от погиващи мечти и възжелания са били много силни.

⁶ Ст. Илиев, Николай Лилиев — син на обезверен гений. С., БП, 1987, с. 30.

⁷ Н. Лилиев. Цит. съч., с. 333.

⁸ Г. Константинов, Николай Лилиев сред своите приятели. С., 1971, 16—18.

⁹ Ст. Илиев. Цит. съч., 47—49.

Тъжните интонации още в първите Лилиеви произведения са категорични, без да е фиксиран обаче някакъв реален източник на болката и покрусата. Основанията за тях са или сумарно обобщени, или липсват, забулени в тайнствената неприкосновеност на младежката му душа. Глаголът „зализва“ (за неговия „горък ден“) в „Към природата“ е в несвършен вид. Той е „беден и самин“ и мъдростта в обръщението му към природата си остава всъщност монолог, без отговор, обобщена изповед за безприютния свят у обречения да бъде сам и безпочвен.

Първите хумористични произведения на Лилиев: „Духовити аристократи“ и „Сонет“, писани в Д. Баня и отпечатани в „Барабан“ през 1908 г., дават възможност да разгадаем някои тайни, предизвикали отчуждение от света, което понякога сме склонни да приемаме като някаква негова природна даденост. В „Духовити аристократи“ е уловима една тънка, но и хаплива ирония, адресирана към ония наши интелегенти, които само флиртуват с името на ницшеанци или на марксиста. Те са представени в псевдодраматичната ситуация на креслив и драстичен двубой: „Заратустра“ или „Das Kapital“?! Иронията е заложена още в заглавието — духовните аристократи са „духовити“. В привидно хармонично единство са обединени чувството на фалш в този огромен интелегентски диспут с необходимостта от искрена и истинска ориентация към определена идейна позиция. Все в ироничен дух е подчертано, че „духовитостта“ у тези търсеци интелегенти е предимно в смесването на „достатъчно лустра“ в техния „словарски бокал“. За него големите идеи са светини, и когато липсват дела аз тяхното осъществяване, има само „оплюване“ и неоправдана с нищо загуба на „слух за земното“. Тъкмо тия „духовити“ аристократи през първото десетилетие на века способстват за това, Лилиев да се отдалечи от проблемите на обществената действителност.

В политическите си размисли и прозрения за „1910“ година приятелят му Д. Дебелянов е твърде конкретен — той дори цитира имената на политически личности като Такев, Малинов, Салабашев, „трите сорта“ либерали у нас. Лилиев в своя „Сонет“, издаден две години преди стихотворението на Дебелянов „1910“, също в ироничен план е нарисувал нашите политически нрави. Показани са директно дворцовият фалш и демонстративната показност на ония от „върховете“: „труфила, гирлянди, светила“. Дочутият възглас от стотици гърла: „Иде властелина!“ предшества тревожните въпроси сред хората от народа: „Ще плащаме добре. — Ами какво? — /Министър за хубаво не скита“. Стихотворението завършва с горчива иронична констатация за същността на монархическа България:

Само моя — „паршино“ честита!

Тези две първи хумористични произведения на Лилиев говорят, че той се е отчуждил от монархическата институция заради фалша, демагогията и показността като неизменни нейни атрибути, както и заради празнословните „защитници“ на индивидуализма и на марксизма, прикриващи зад спора за идеалите своята „лична немощ“. Двете сатири на поета от 1908 г. изясняват някои от причините за самоизолацията на поета, за бягството му от текущото в света на „неразгаданите тайни“.

Както сам твърди, Лилиев няма отрицателно мнение за жената, която е била повече у него „любопитство с вродената си склонност към театралност“⁹. Двете също ранни хумористични творби на поета от чиновническите му дни в Д. Баня — „Студентски спомени“ и „Април“ — изясняват това отношение на младия човек към „нежня пол“. От тях именно разбираме защо за него по-късно жената става: „Ничия Никога“. Вярващ, че „безначалната чистота е единствената реалност“, с лека насмешка и хумористични намеци е нарисувана картината на „песенния“ ден и на веселието сред женската многоезична компания от „мили дяволски очи“ край брега на Женевското езеро (в текста: Lac Lemán). В повторения глагол: „пяха“ песни за „изгубения ден“ (съчетан с наречieto „нейде“); в епитета „сладостни“ (за звуците

⁹ Н. Лилиев. Цит. съч., с. 21.

на техните мелодии през деня) е забележима антитезата на два различни семантични пласта. Именно чрез нея Лилиев разкрива „театралната“ показност и „благонравие“, псевдоинтелигентността сред женския свят. Драпировката в края на стихотворението е спусната окончателно: оплакните красавици, но прахосан със „сладостни“ звуци на своите песни ден, през нощта се преобразяват, т. е. приемат истинския си нравствен вид, привлекли цял пиян мъжки хор:

Сред потайните беседки
дълго ласките звучаха
и ефирните кокетки
пълнеха незнайний друм.

На тези две сцени младият човек гледа с добродушен присмех. И твърде отстрани. Него още отсега епикурейското веселие и попътната любов не го привличат. Той се е отрекъл едва ли не от всичко земно, наблюдава около себе си, без да се включи в бохемска авантюра. Характерно е и подзаглавието на стихотворението „Април“ — Заето. Сърцето му в студентските години не припламва за повиците на кръвта, дори когато и от самата девойка, и от нейните цветя лъха априлска пролет. Дяволитата закачка на цветарката:

Ай! . . . Кога цъфтят цветята
във душата,
обич има!

не променя нищо в психиката и в поведението на младия студент. Нейното последно: „Клетий! Клетий!“ се възприема колкото като нежен упрек на момичето към младежа, толкова и като самоприсъда на един млад човек. Той е повече отегчен, отколкото разочарован от калугерската нравственост сред женското общество, от театралната му показност и си избира свой жребий на самотник, търсец жената Ничия—Никога, насочен към пълната ѝ деперсонализация. Скръбта, сякаш ни казва Лилиев с „Април“ и „Студентски спомени“, тръгва от самите нас, от мен самия¹⁰; нека други да осмислят живота си чрез плътските радости, аз ще живея чрез своите си тайнства. Бохемски опиянен и любвеобилен е Дебелянов например в „Мартенска серенада“:

Нек на буйно-чувствена наслада
страстна жертва принесем:
в мен докато сила има, ти докато си млада —
утре може да умрем. . .

Твърде вероятно е също това, че Лилиев не гледа дотам сериозно на личните си, човешки проблеми, защото хората от Западна Европа нерядко обичат „Galgenhumor-a“ — тънката шега със сериозното или с личните си грижи.

* * *

„Празничният“, „светъл“ и фин хумор, за който говори в интервюто си пред Тихолов Н. Лилиев, е уловим още в стихотворенията му, изпращани в 1911—1912 г. от Париж за сп. „Смях“. В Париж, занимавал се четири години с „пазарната“ наука (икономиката), разчитал предимно на отличната си памет при подготовката за изпитите, Лилиев се чувства още по-самотен, отколкото е бил в Лозана и в Д. Баня „Живее в пълно отчуждение, без всякакви видими връзки със света. . . ми е тежко, много тежко“ — пише той на Д. Дебелянов¹¹. Носталгията по родината още повече задълбочава песимистичните настроения у самотника, тъгуващ и в „града на гра-

¹⁰ Аналогичен е духът на Дебеляновото писмо до Лилиев в Париж. — Вж. Г. Константинов в. Цит. съч., с. 76.

¹¹ Пак там, с. 68.

доведе“ за неизживяното. Мъката, която е била спътница особено на дните му в Д. Баня, вече става „стихийна и сторъка“, добива още по-обемни измерения, а миналото все повече се превръща в „златен сън“. Дори присъствието на човек до неговото рамо не променя „есенното“ състояние на душата му¹². Жената, трайно преобразяваща се в Ничия—Никога, постепенно загубва конкретния си образ, а животорната пролет буди само „бели“ надежди. Това разбираме от нехумористичните творби на Лилиев, писани в Париж. През тия години той силно се пристрастява и към поезията на французина Теодор дьо Банвил. Допада му изящството на неговия стих, комбинацията от рими, хармонични ефекти и други особени съзвучия. И Лилиев като Банвил е в плен на средновековното рондо, като същевременно модифицира тая поетическа структура, както впрочем, прави и френският поет.

В Париж Лилиев все още търси себе си като поет на празнично-комичния, съдържан хумор на интелектуалния присмех. За сп. „Смях“ той изпраща стихотворения, още по-богати като проблематика. Именно те са лилиевският принос в развитието на хумористичната литература, позната ни от страниците на „Оса“, „Смях“ и „Барабан“. Своеобразието на тая хумор се свежда преди всичко до тъгата на интелектуалеца в неговите иначе празнично-комедийни настроения за духа. Философското изживяване, свързано с представата за затворения рондов кръг на битието, за лишената от радости човешка душа или за тяхната краткотрайност и неизменна тленност, прави тъжен хумора на Лилиев. В цикъла „Смях“ в Париж“ се вижда как не радва големият град. Поетът си остава все наблюдател отстрани на шума или на съблазните, които предлага парижката улица. Тегли го преди всичко тишината в неговия дом на „Rue Vaug“ Безумното движение на трамваи и коли, закипелият още в ранни зори живот го гнетят. Смехът тромаво „пъззи“ в първото шестстишие, смогнал да извае от кривулиците името на Париж, изписано на френски език. Репликата на протитуиращата грация, изречена също на френски: „Dis, tu te promènes tut seul“ chéri?“ (в превод: „Сам ли се разхождаш, мили?“), окончателно го тласка в покоя на квартирата му с книгите. Нито утринта и „звонната“ пладия, нито привечерите блазнят тъжния самотник. Единственият глагол в повелителна форма „чуй“ създава само илюзия за съприкосновение с нестихващите от шума улици. Веднага след това поетът в пародичен план ги вижда като кривулици. Откроява се образът на младежа, вълбен в себе си, по природа чужд на съблазните. Поетът се домогва до една „застинала“ празничност, чрез която се затвърдява узрявало отпреди решение: върви към тишината, оставай верен на себе си, с лека усмивка отминавай суетите на деня. Във втората част на същото стихотворение лилиевският хумор, роден от псевдопразничното настроение, свойствено за тъжния му дух, настроен за самотата, намира художествен израз само в първата строфа. Откъсването от „книжните галерии“ не означава прехождане в света на нощното Слънце—Страст, „както пише Брюсов, Я. Валерий“. Искрицата надежда да спрат „сенките на безверието“ го отправя към толкова далечна дата: „средината на житейския път, както пише Данте Алигери“. Погледът за живите форми на Париж застава тържествено и окончателно в последното двустишие:

Отдалеко виждам Тюйлери
с мраморния паметник на Фери.

Интелигентският бохемски повик към Слънце—Страст на Брюсов веднага с усмивка е отхвърлен от младия и мъдър човек още във втората строфа чрез отрицателния глагол „Не зная“ — за това, дали ще настъпи денят на вярата, край на тежобните съмнения във всичко живо и земно. Едва в последната строфа погледът „празнично“ се задържа върху „Тюйлери с мраморния паметник на Фери“, т. е. върху онова, което е непреходно и вечно. Хумористичен полъх има в книжовно-

¹² Ст. И л и е в. Цит. съл., 49—50.

официалния, руски начин при изписване трите имена на поета: Брюсов, Я. Валерий. Може би, оше тук е заредена първоначалната искра на по-сгъстения хумор, който после достига границата на себеиронията: ношното Слънце-Страст ще остане винаги чуждо за интелектуалеца Лилиев; докато неговият близък приятел (както и някои „българановци“) очаква с нетърпение всяко тайнство на мрака и усмивките на звездите под всеки небосклон, за да призове своето „рибче“ да оползотворят нощите. Същевременно понякога празнично зазвучава хуморът и при Дебелянов (главно в „Кихавици“ и „Любов отдалече“), при когото също се усеща самоиронията, макар и в по-жизнено игриви нитонации. Това говори за неизбежните творчески взаимодействия между двамата талантливи поети и приятели.

Лирично-себеироничен и жизнен е хумористът Лилиев особено в „На афишите из Парижките улици“. Примамливите и любезни с икрамите си афиши на Париж са обект на хумористичен диалог, поведен от бедния студент, скаран с „левчугите“, с парите. Комедийният тон, поддържан от непрестанния „диалог“ с мнимия опонент „Парижки афиши“, води до съответния категоричен, макар и малко тъжен извод. Разговорното, просторечно „икрамите“, е в контраст с римуваното книжовно: „измамните“. Това противопоставяне създава атмосферата на тъжния, но и жизнен хумор. Лилиев е успял да пресъздаде образа на един вглъбен в себе си интелгент — беден, но неуморим за срещи с френския културен живот. И двете части от малката хумористична композиция „Стихове“ (по маниера на Бедния Хайнрих)¹³ представлява една не толкова смешна шега на Лилиев със самия себе си. Поетът овладява болката си и подчертава, че винаги е бил и ще си остане за своята Роксана бедният Сирано, а друг ще бъде „напетият Християн“, даряван с любов¹⁴. Утехата, както пише Ст. Илиев, е в интересните изложби, концерти, театри, в „незваните и нечакани жени“¹⁵. Поетът не страда от това, а оше веднъж се убеждава, че такъв „презряя“ си остава не друг, а неговият дял, че този е собственият му жребий в живота. Над границите на примирението си със своята орис да обича, а да не бъде обичаният, поетът се издига със стихотворението си: „На един млад момък“, вдъхновено от Теодор дьо Банвил¹⁶. Тук той призовава отново другите, всеки младеж на 20 години, да обича. Тоя призив е искрен и пламенен. В трите строфи обръщението: „Jeune homme на двадесет години“ е адресирано към всеки млад човек да люби, да не се вдълбочава в житейските проблеми, а да възвисява духа си чрез любовта, да се вслушва в пролетните песни на живота. Тъгата е почти изцяло потисната; обръща се отново към другите, съветва ги да живеят като млади хора, а той отново си остава встрани:

Люби! — и своите градини
от рани есени спаси!

Във втората част на малкия хумористичен цикъл, посветен на Бедния Хайнрих, виждаме интересно интимно откровение, несрещано до този момент в Лилиевия хумор. В тая изповед откриваме лека самоирония, плод на критични лични преценки за сътвореното досега, а и за всичко житейско, което го обкръжава и което изживява. И тук хуморът на мислещия интелектуалец е доста тъжен. Меланхолията извира от свръхкритичността му, от склонността му да се съмнява във всичко — дори в това, че заслужава изобщо права за някакви земни блага и за добротата на

¹³ Псевдоним на известния хуморист и преводач Хенри Левенсон.

¹⁴ Г. Константинов подчертава, че той е бил „влюбен в съдбата на този неопценен грубоват поет мускетар Сирано дьо Бержерак. — Вж. Цит. съч., с. 84.

¹⁵ Ст. Илиев, Цит. съч., с. 45—49.

¹⁶ В попадналата ми стихосбирка на Банвил: „Oeuvres de Théodor de Banville, Odes funambulesques; Paris, 1859 не се срецва същият мотив. Лилиевото стихотворение „по Банвил“ е безмото; вероятно от френския парнасец е дошло само вдъхновението. Това е оше едно доказателство, че Лилиев е отбягвал преките въздействия на чуждите литератури и култури, както пише и Ст. Илиев в своята монография.

хората около себе си. В тъжно-хумористичен план той дори допуска, че е бил някакъв галеник на съдбата, „с ганти раждан“ (ганти — ръкавици); че едва ли добре е усвоил „пазарната наука“; че „печатът на глупостта“ лежи върху всички негови творби и те като „излишък“ се печатат, защото липсвал друг литературен материал за „Смях“. Смяната на жизнения амфибрахий в първата част с отсечения ямб във втората е необходим за Лилиев, за да премине по-убедително от горчивото чувство (че не му е съдено да люби) към още по-строга самооценка за всичко, което е в него и около него. И в двете части поетът тъжно се надсмива над себе си и над личните си нещастия, дълбоко убеден, че човекът не бива да остава длъжник на обществото, особено като поет.

Рондовият мотив в „Рондел на един малък цар“, прозвучал трикратно в това тринадесетстишие, съдържа саркастичен заряд, насочен към властелина парвено главно заради категоричното му убеждение, че е „дарен да бъде цар“ на „царство малко, непознато“. Представата на Лилиев за „правствеността“ в монархическото общество е изведена вече в подчертано гротесков дух: в това мечтано царство „всеки, млад и стар“, играй „с хазната „pizzicato“, в него честността „няма олтар“ и „се безчинствува богато“. Борбите срещу режимите са нещо временно и безпринципно, до момента на zasiщане с облаги. Осмяно е жалкото самочувствие на парвеният властник, вплътгило се в съзнанието му за блазнещата царска съдба — богатото блаженство. Двойката рими: цар—стар; цар—олтар помагат на сатирика да разкрие неприязнението си отношение към монархическата институция. С идейния си патос — открито заклеймяване на властниците партизани — това рондо се доближава до Дебеляновия маниер на изобличение в „Орден“, „Разговор в кръчмата“ и особено до „Мисли в мъглата“, където е подчертано, че ако народът е стадо, то водачите са „все магарета“.

Последното стихотворение от Парижкия цикъл на Н. Лилиев е „Шега“. Ако се абстрахираме от конкретния повод за неговото създаване — шеговитите закани на Дебелянов да се самоубие¹⁷, ще стигнем до съществени изводи за отношението на Лилиев през тия години към позите на нашите символисти, някои от които често флиртуват със смъртта и предзвето я зоват. Именно позите осмива хумористът Лилиев. Това той прави не дотам добродушно. „Искам да се гръмна“ на два пъти „прогърмява“ в първите 8 стиха и влиза в контраверсна позиция с нормалното чувство за страх от смъртта, от „тъмната гибел, где нищо не личи“. Така се затвърдява и извежда позицията на поета най-пряко в последната строфа:

В пътеката ми стръмна
безсрамно ще звучи
туй „няма да се гръмна
във слените очи!“

(разр. моя, С. И.)

Хумористичните и сатиричните произведения на Лилиев в цикъла „Смях“ в Париж представляват съществен момент от развитието му като лирик на самотата; защото тук се изясняват и някои от причините за бягството му от земното и текущото — водеща посока в по-нататъшното му творческо развитие. В подкрепа на това твърдение е и стихотворението „Рондел“, в което весело-шеговито, както с клоунски елемент е и при Теодор дьо Банвил, се разкрива отношението му към българските „нашенски“ поети. На преден план е изнесено тяхното огромно и безпочвено самочувствие. Адресатът е дискретно обобщен. Удължените по славейковски предлози „со“ и „во“, просторечното „па“ и разговорната форма на глагола: „пофали“ помагат да се маркира клоунският елемент в портрета на поета парвено. Като сатирик Лилиев визира липсата на оригиналност у „нашенца“ по отношението на стих и мисъл, което е в контраверсна позиция с неговата мнителност:

¹⁷ Такива настроения у Дебелянов сочи Г. Константинов в цитираната книга (с. 77).

Со стих не мога се пофали,
па и със мисли — дявол знай!
Ала велик поет едва ли
не ме зоват во нашия край.

Целият цикъл на Лилиев доказва, че той, като поет, жадно изучавал модерни или утвърдени западноевропейски писатели, търси себе си. Студентът малко пише, много чете, за да утвърждава своя глас като лирик на „бялото спокойствие“ и на нежната, но дискретна самотност. Срещите му с пороците в нашата обществена действителност го карат още повече да се затвори в себе си и да следва само своя глас на поет, да играе хорото „със свои щифали“ (обувки), да не преповтаря вече казаното от други, „опосканото“, както пише във „Война“. Френската столица е за него колкото „убиец“, толкова и „баща“. Тя е „баща на тайнствени надежди“, но там се множат и бодлите на отчуждението; „мъката стихийна и сторъка“, както се изповядва в стихотворението си „Париж, Париж. . .“ Такъв е обликът на мъката и надеждата в парижките му години, видни не само в нехумористичните му стихотворения, а и в други негови по-късни творби.

* * *

Както Дебелянов малко по-късно във „Война“ и „От фронта“, така и Лилиев в цикъла си от три стихотворения под заглавие „Война“ говори за дълга на поетите по време на Балканската и Междусъюзническата война. Д. Дебелянов е жизненият хроникьор на събитията, но и Лилиев не е вече така планетарен в отношението си към Фердинанд, познато ни от „Сонет“, писано преди 5 години. И при Дебелянов в „1910“, и във „Война“ на Лилиев коронованата глава е „Он“. Лилиев говори саркастично за последните „известия“ на Негг Сарафов относно „самоубийствата“ в Кочане; и особено за оня Фердинанд (Он), който шутовски „разхожда“ в Австрия и Германия „пеиззеления недъг на своята царска мания“, в нови очаквания за лустрото на юбиленте. Иронията му позволява да изрази лична позиция:

Не сме ний прости, та ирония
в приветствията му да дириме.
„Шуми Марица“ да засвириме!

И „Война“ (1912, 1913) убеждава, че Лилиев не само е имал конкретни наблюдения върху военнополитическите маневри на българските политици и на Фердинанд, а че шовинизмът и милитаризмът поначало са му чужди¹⁸. Тези явления отблъскват още повече Лилиев от текущото и го принуждават съвсем да се затвори в себе си, да „тури конец“ с „едно многоточие“ на всичко (III ч. на „Война“), в преследване на „безначалната чистота“. И все пак точката не е окончателно поставена, закана за отказ от включване в политическите събития не е изпълнена докрай, щом в тия години пише своите химни за Родината, за пролетта, слънцето и лятната вечер, както и най-силното си политическо произведение — стихотворението за революционното бъдеще на Родината: „Моята родина“¹⁹. И въпреки това следват и мрачни стихотворения — при това в „Смях“, през 1913 г., сред които е и „Помръкналият ден“.

* * *

Както е известно, ръкописите на Лилиев в архивите му не са датирани. Може да се говори със сигурност, че след деветосептемврийската победа той е написал

¹⁸ След Първата световна война поетът заедно с Йордан Мечкаров превежда „Огънят“ от Анри Барбюс.

¹⁹ Борба, 1913, кн. 5. Вероятно това стихотворение е създадено под „латиска“ на Бакалов — „Лилиев да пише и срещу социалната неправда, щом е отзивчив към трептенето на един капещ лист“ (Вж. С. т. И л и е в, Цит. съч., с. 68—69.).

само 2—3 стихотворения. През всички тия години Лилиев създава доста хумористични стихотворения, лирически послания и дружески шаржове. Те ни помагат да си изясним някои от причините за отказа на този талантлив наш поет през последните 15 години от живота си да пише нещо друго освен хумор. В лирическите му послания до старозагорските приятели — бележиста Георги Илиев и поетите Иван Мирчев и Иван Хаджихристов — той добродушно и незлобливо говори за състоянието си на изолираност от литературния живот у нас и за своето бездействие. Доловима е болката и огорчението от забравата във втората строфа, в последните три стиха:

За себе си какво да им обади —
освободен от всякакви доклади,
той славно дреме в своя кабинет —
и не сънува никакви награди,
и не изпитва никакви наслади,
че някога и той е бил поет.

Същевременно обаче в стихотворението си, родено като отговор на някаква покана за обсъждане на творчески планове в Съюза на писателите, той съвсем искрено изяснява кое му пречи да участва в съвременния литературен процес. С горчива ирония към себе си поетът говори, че не може да съобрази творческата си природа с новото съдържание на живота, че като художник от „старата генерация“ не е в състояние да му намери поетична образност и система. Съзнава, че и други не се справят успешно с такива „творчески акции“, но не желае да множи редиците им. Не „формалистични писмена“ трябва на бурното време. Тогава, когато „пет първите комбайни“ и се води борба за мир, на новата действителност не е нужна обикновена подмяна на дрехите, пропяване на нов глас, изкуствено търсено съзвучие с новия живот. В спора си с въображаем опонент той приема поканата към себе си да напише стихотворение дори като „шега“. Така озаклява и своята творба. Защото за хляба и за комбайните в Тракия трябва да се говори колкото вдъхновено, толкова и искрено. С добродушна насмешка той отхвърля такъв призив: не иска да следва своите събратя „с най-новото им облекло“. Склонен е да разбере дори Людмил-Стояновото мълчание в поезията, колкото и да го приканва с хумористично-закачлив тон да се върне към мерената реч:

Поете, защо забрави стиховете, силе?

В извисеното театрално-патетично „О“ е уловима и нескритата ирония на Лилиев към Л. Стоянов — особено в напомнянето на неговите предишни увлечения и заблуди, за които той следва да има „памет“. Поетът Лилиев съзнава, че неговият поетически път е вече извървян. С безпогрешния си усет за истинска поезия той е успял да види „и Божидара, и Валерий, / и много други имена“ и да подчертае, че младите не са само талантливи, но имат бъдеще като поети на новото ни време.

В лирическите юбилейни и неюбилейни дружески шаржове и послания на Лилиев има много бодрост и жизнерадост. Уловимо е едно празнично настроение, обагряно тук-таме от незлобливи хумористични нотки и интонации. Най-характерно в това отношение е посланието поздрав от Народния театър до неговата сестра — Операта — по случай 50-годишния ѝ юбилей. Стилът на творбата е празнично-патетичен и в началната, чисто „приветствена“ строфа, и по-нататък, при извеждане на идеята за безусловното родствено единство на двата културни института. Успоредно с тези празнично-патетични интонации съжителства и лекото, с хумористична багра пожелание към артистите от Операта не, а към самата Опера:

Да не познае никаква ангина
и грип да не познае нивга тя!

Непосредствено до това пожелание следва сериозното, заредено с празнична възвишеност:

Животът ѝ до стотната година
да мине в песни, радост и цветя!

Хумористичните моменти в стихотворението снишават градус на „високото“ привetje“ от дългогодишния драматург на Народния театър, което прави чувството по-жизнено и човешки топло.

В четиристишното послание до Ламар възторжено-юбилейният тон е прелетен като контрапункт с мотива за неизбежната старост и за необходимостта поетът да остава винаги млад. На тая основа е изградено и хумористичното настроение, което блика в поздравата до вече 95-годишния академик Александър Теодоров-Балан. Неудържимо настойчив е към юбилея Никола Танев да се залови отново с четката, пак у него да заговори творецът, поетът на баграта. Пожеланието за бодрост тук не е свързано със старостта. То хармонира с духа на творчеството на големия художник — радостното, слънчево настроение, хуманизмът, заселени трайно в неговите пейзажи. Хумор излъчва и дружеското писмо до старозагорските писатели. Белетристът е назован само с малкото му име — Георги, а поетите — с феминизирания изказ на имената им (дватама „Ивани“) в бройната членувана форма в мъжки род. Мнението си за тяхното творческо развитие също разкрива с хумористичен акцент, изразен в синтактичната конструкция, съдържаща разговорното: „да им яви“ и инверсията на местоимението: „тях“.

В ръкописите на поета още от 1927 г. е останало единственото стихотворение на Лилив в чисто сатиричен дух. Посветено е на Ат. Далчев. Иронията в духа на Банвил, когато говори за литературните нрави, е нескрита. Тя представлява отзвук на немалкото статии на Далчев срещу поетите символисти, класифицирани от него като „ненужни“. Ето я директно изказаната хаплива ирония още в началото на „писмото“:

Повярвайте, не ми е никак жал, че
в Рим от злоба на мира няма Далчев. . .

Чувството нататък обаче се смекчава от Лиливата добронамереност да подмине и това отношение към себе си с примирение. Тя открива хуманистичния си топъл израз в „отмъщението“:

Утеха е за мене, че поне
ще се намери някъде наблизу
за нашата досада кафене,
където ние двама с Коля
ще пиеме и псуваме на воля.

Дори тая ирония на Лилив обаче стои далече от хапливо-саркастичните одумки на „чашка“, свойствени за „българавоци“. При него винаги се запазват артистичната лекота и финесът на шегата, дори когато съдържа доза злъч.

Празнично-артистичният, светло-ироничен хумор на Н. Лилив е различен от хумора на бохемата преди всичко с приглушеността на смешното, което, заредено с интелектуално-философско съдържание, няма за обект винаги злободневността. Обект на хумора за поета е онова значимо и непреходно в делника, което раздвижва духа. Хумористичните произведения на поета до войните насочват към изворите на тъгата и самотата в другите му произведения, където тя е нещо изключително интимно, дискретно. И тук тези извори не са демонстрирани за публична разгласа, но акцентът е поставен върху огорченията от живота, както и върху невъзможността на младия човек да диша само пролетните аромати на природата,

